

AZERBAIJAN HALK ÂŞIKLARININ ÖZGÜN ÖZELLİKLERİ

Dr. İlgar Cemiloğlu İMAMVERDİEV*

ÖZET

Bu makale, halk arasında kendisini ispat etmiş, farklı yetenekleri ve başarılarıyla diğerlerinden ayırt edilen saz ve söz uzmanlarının; âşıklık sanatına olan katkılarının, kazandıkları mevkilerin ve bazı özgün özelliklerinin, bilimsel olarak incelenmesi esasıyla kaleme alınmıştır.

Türk dünyasının kültür tarihinin en muhteşem abidelerinden biri de "Ozan Sanatı"dır. Bu büyük sanatı, itibarla yaşatan âşıklar daima Türk dilini konuşan halkların hayatında ve yaşayış tarzında ulu nağmekârlar, mahir müzisyenler olarak görülmüş, özellikle de insanlık dünyasının ulvî alemi olan manevîyatında, mühim rol oynamışlardır. Âşıklık sanatı, temsil ettiği halkın iktisadî, içtimai, manevî ve medenî hayatıyla yakından alakalı olmuştur. Ozan sanatından gelen bu güzelliği, kudreti ve liyakati, halkın büyüklüğünden ve manevî hayatından alan âşıklar, halk şenliklerinde çalıp söylemekle sazın ilahî sihrini dinleyicilerine sunmuş, sözün harikulâde kudretini tebliğ ve terennüm ederek, bu sanatı lâyık olduğu şekilde günümüze kadar getirebilmişlerdir. Bu bakımdan da halkı âşiksiz, âşığı da halksız tasavvur etmek mümkün değildir. Çünkü âşığı âşık yapan, onun hassas ve talepkâr dinleyicileri, yani büyük halkıdır. Bu âşıkların hem halkla buluştuğu, hem de sanatlarını icra ettikleri yerler ise halkın toy düğünü, el şenlikleri olmuştur. Bunu tam manasıyla duyup anlayan, Azerbaycan âşıklarının pîri sayılan, üstat Dede Elesker, "Dağlar" redifli koşmasında şöyle demektedir:

*"Hesen nene, Hesen baba hoşadı,
Hoş bulak yaylağı hoş temaşadı,
Arsız âşık elsiz niye yaşadı,
Ölsün Elesker tek kulların dağlar."*¹

Bu âşıklar, sanatlarını tebliğ etmek amacıyla her zaman elden ele, köyden köye değişik diyarları gezerek halkın şen günlerinin timsali olan düğünlerde çalıp söylemişlerdir. Halk arasında meşhur olmuş bu hikmetli ve kudretli şiirleri musikînin en güzel melodileri ile icra eden âşıklar, toy ve düğünlerde, becerileri

* Atatürk Üniversitesi, Kâzım Karabekir Eğt. Fak., Güzel Sanatlar Eğitimi Böl., Öğrt. Üyesi.

¹ Âşık Elesker, Seçilmiş Eserler - Şiirler, Yazıcı Neşriyatı, Bakü - 1988, s. 22-23.

dahilinde dinleyicilerin manevî taleplerine cevap vermişler, onların estetik zevklerini okşamaya çalışmışlardır. Yeteneklerinin farklı seviyelerine ve sanat alanında kazandıkları mevkilere göre âşıklar, şu muhtelif gruplara ayrılmışlardır:

1- Bunlardan ilki “Hak Âşıkları” ismiyle anılır. Prof. Vagif Veliyev “Azərbaycan Folkloru” adlı kitabında “Hak Âşıkları” ifadesinin nereden geldiğini şöyle izah etmektedir: “Hak âşığı ifadesi 14-15. asırlarda (Kalenderî, Bektaşî, Hurufî vb.) tarikatların tesiriyle ortaya çıkmıştır.”²

Kitap defter görmeyen, okumayı bilmeyen, yazmayı beceremeyen bu Hak âşıklarına halkımız, **helimli** (tahsilsiz) şahıslar demiştir. Bu **müdrük** (hikmetli) insanların yeteneği ve bilgisi, âşıklık sanatıyla beraber, Hak’tan nazil olmuştur. Butasını erenlerden almış, rüyasında aşk bâdesi içmiş olan bu keramet ehline verilen âşıklık sanatı; gerçek hayatta sevgilisine kavuşabilmesi için bir yardımcı ve aynı zamanda sevincini diğer insanlarla paylaşabilmesi, dertlerine ortak, gamına hemdem olabilmesi amaçlarını da taşıyan bir vesile olarak kabul edilmiştir. Bu ışıklı, nurlu âşıklar, sırası geldiği zaman irticalen muhtelif mevzulu, lirik sözler ve şiirler söyler, destanlar yaratır, yeni saz havaları icat eder, saz eşliğinde bunları çalar ve âşik şiirlerinin en zor formları olan divanîlerde, gıfılbendlerde, tecnislerde, muamma ve bağlamalarda, özellikle deyişme (atışma) sahalılarında, bilgi ve becerilerini ortaya koyarlar.

Bu âşıklara ‘Hak âşığı’ denmesinin en büyük sebebi de budur. Bu nur ehli pîranî âşıkların bir çok ibretlerle dolu, acı tatlı, keşmekeşli hayat yolları; sonraları destanlara, rivayetlere, ahvalatlara (havadis), nağillara (masal) konu olarak ifacı sanatçıların repertuarlarına dahil olmuş, ağızdan ağıza aktarılarak toylarda, düğünlerde söylenilmiş, halk müdrüklüğünün, tefekkürünün, yaratıcılığının bir timsali olarak yaşatılmıştır. Ayrıca, mukaddes oldukları kabul edilen bu âşıkların kabirleri de ziyaretgâh sayılmıştır. Bütün bu ayırt edici özellikleri sebebiyle de halkımız, Hak âşıklarını mukaddes kabul ederek bu hususta “*Âşığı ağlatan gülmez*”, “*Âşık gelen yerde toy bayram olur*”, “*Âşığa el kaldıran üzerine el (halk) kaldırır*”³ gibi birçok ata sözlü söylemiştir.

Saz ve söz sanatında ismi efsaneye, masala dönmüş Hak âşıklarından bazıları şunlardır: “*Âşık Abbas Tufarganlı, Âşık Garip, Âşık Hasta Kasım, Âşık Kerem vb.*”

2- Bu gruba “*Dede*” adını kazanmış âşıklar dahildir. Âşıklık geleneği tarihinde övgüyle anılan, ismi saygıyla zikredilen, hayatları efsaneye, masala çevrilmiş bu âşıklar, yaptıkları faydalı faaliyetlerden ve mukaddes hizmetlerden dolayı, bu yüksek makama lâyık görülmüşlerdir. Belirtmeliyiz ki, “*Dede*” seviyesine her âşik yükselmemiştir. Geçmişten günümüze kadar, bu mutluluk ve şeref, sanat dünyasında nadir hâllerde ve yalnızca çok ünlü bazı üstat âşıklara nasip olmuştur.

² Veliyev, V. E., Azərbaycan Folkloru, Maarif Neşriyatı, Bakı - 1985, s. 152.

³ Hudubeyli, M. B., Menim Sazlı Sözlü Dünyam, Birinci kitap, Ulu Neşriyatı, Bakı - 1999, s.

Ulu âşıklık sanatında üstatlık zirvesini fethetmiş, “Dede” ödüllü bu âşıkların sanat faaliyetleri, halkın içtimaî, siyasi hayatıyla da yakından ilgili olmuştur. Bu sanat fatihleri, halkın kötü günlerinde onlarla beraber üzülmüş, kederlerine ortak olmuş, bir gözlü ağlarken bir gözlü gülmüş, şen günlerinde sevinciyle sevinmiş, saz çalıp söz söylemiş, yeri geldiği zaman da savaşlarda, halkın moralini yükseltmek amacıyla kahramanlık türktüleri okumuşlardır.

Prof. Vagif Veliyev “Azerbaycan Folkloru” adlı kitabında “Dede” adını şöyle izah etmektedir: “Bu söz hâlihazırda Azerbaycan dilinin lügat terkiibinde ve halkın konuşma dilinde ‘ata, büyük’ manasındadır. Bundan önceki asırlarda, “Dede” titulu (ödülü) her şahsa verilmemişti. Dede adı öyle kişilere verilmişti ki; halk onu müdrik, aksakal (sözü geçen, nüfuzlu), baş bilen (akıllı, bilgili) kişiler olarak gördü. Bütün bunlarla beraber “Dede”, gönülden söz söyleyen, şairlik istidadı olan, mütefekkir, aynı zamanda da şair olan şahıslara verilen bir isim olmuştur.”⁴

Halkın kalbinde ebedî bir taht kurmuş, ölmezlik abideleri olan “Dede” ödüllü bu şahıslara misal olarak; ozanlardan “Dede Korkut, Dede Kasım, Dede Yedigâr”, âşıklar arasında ise bu adı taşıyan “Dede Kurbanî, Dede Ali, Dede Elesker, Dede Şemşir”, Türkiye’de ise “Çıldırli Dede Şenlik” verilebilir.

3- Bu guruba da “Üstat Âşıklar” adı verilen halk âşıkları dahildir. Ulu üstatlardan edep, erkân, marifet, sanat dersi almış; çalıp okumayı bilen, atışmayı beceren, şair ilhamı olan, muhtelif mevzularda bir çok şiirler yazmış, hafızası çok güçlü, zengin hayat tecrübesiyle geniş dünya görüşü ve bilgisine sahip olan, sanat aleminde sanatkârlık sırrına vakıf olmuş bu âşıklar, efsanevî Hak âşıkları ve “Dede” ödüllü büyük sanatkârlardan sonra fahrî makamda üçüncü sırada yer almaktadır. Âşık sanatının bu kâmil şahısları, bütün bu özellik ve ayrıcalıklara malik olmakla, saz ve söz dünyasında üstatlık merhalesine yükselmişlerdir. Bu kıymetli şahıslar, kendinden önce yaşamış meşhur şairlerin, âşıkların, özellikle de uzun yıllar çırağı olduğu üstadının, bütün şiirlerini ezberlemiş, muhtelif mevzularda ki destanları en ince teferruatıyla öğrenmekle kalmamış, aynı zaman da kendi şiirleri ile beraber toylarda düğünlerde çalıp söyleyerek üstat âşıkların adının unutulmamasını sağlamıştır. Onlar, yeri geldikçe kendi sesiyle, nefesiyle ve avazıyla halk yaratıcılığının bu zengin söz hazinesinin poetik (şiirsel) incilerini, sazın farklı akortlarında -ki havaların melodik uyumuna ve ahengine katarak- icra etmişlerdir.

Bu âşıkların diğer bir özellikleri ise, yeni havalar yaratabilmeleridir. Azerbaycan âşıklık sanatında bilinen iki yüzden fazla (aslında sayısı tam olarak bilinmeyen) klâsik saz havalarının icrasında, şüphesiz ki bu âşıkların hususî emeği ve unutulmaz hizmetleri olmuştur. Sanat alanındaki bu yenilik ve ilaveler sebebiyle de Azerbaycan âşık derlemeci ve araştırmacıları onlara “Yaratıcı Âşıklar” da demiştir.

⁴ Veliyev, V. E., Azerbaycan Folkloru, Maarif Neşriyatı, Bakü - 1985, s. 149.

Prof. V. Veliyev "Azərbaycan Folkloru" adlı kitabında, özelliklerine göre âşıkları üç gruba ayırarak birinci gruba "üstat âşık"ları dahil etmiş ve onların, âşık sanatını yaşatan ve inkişaf ettiren sanat ustaları olduklarını belirtmiştir. Yazar daha sonra üstat âşıkları şöyle nitelendirmiştir: "Üstat âşıklar yalnız âşık yaratıcılığını çok iyi bilmekle kalmazlar, aynı zamanda da coşkun şairlik *tebine* (ilhamına) malik olmaları, güzel saz çalmaları, meclis aparmaları (âşık meclise davet edildiği zaman, birkaç üstadname, divan, vs. söyler, meclis ehline sevilen muhtelif mevzulu destanlardan, hangisini dinlemek istediklerini sorar ve meclisi kimi zaman ritmik oyun havalarıyla, kimi zamanda lirik destanlarla şenlendirir ki, buna meclis aparmak denir) vb. özelliklere sahip olmaları hasebiyle diğer âşıklardan ayrılırlar. Bu âşıkların kendileri de destan yaratabilirler. Bu destanların bazen de üstat âşıkların şiirleriyle, diğer âşıklar tarafından da yaratıldığı olur. Bu üstat âşıkların onlarca şakirdi (talebesi) vardır. Bu şakirtler, üstatlarının yanında âşıklık sanatının sırlarını, saz çalmayı, meclis aparmayı, muhabbet ve kahramanlık destanlarını öğrenirler. Âşıklık sanatını en ince teferruatıyla öğrendikten sonra, üstadının rızası ve icazeti ile genç âşığa, âşıklık yapma ruhsatı verilir. Her üstat âşık, şakirtleriyle övünür. Deyişmelerde, herbe zorbalarda (kendi âşıklık kudretini tarif ederken, karşı tarafı korkutmak amacıyla söylenen şiir) vb. değişik âşıklık formlarında, kendisinin kaç şakirt yetiştirdiğini övünçle belirtir. Üstat âşıklar bu şakirtlerine, âşıklık sanatının bütün inceliklerini, zengin halk poeziyasının sanatkarlık hususiyetlerini, âşıklık sanatının büyüklüğünü ve mukaddes *peşa* (sanat) olduğunu öğretir. Halkın kendine olan inancını, saygısını ve sevgisini doğru bir biçimde kullanmasını tavsiye eder.⁵

Üstat âşıkların bu hususiyetlerinden bir kez daha anlaşılacaktır ki, onlar ulu ozan sanatının bu muazzam ağırlığını kendi sırtlarında gayretle taşımışlar, onu hıfzederек şerefle yaşatmışlar, böylelikle de halkın gözünde yükselmişlerdir. Geniş halk kitlesinin rağbetini elde etmiş üstat âşıklar, saz ve söz alemindeki bu karşılıksız hizmetleri ile dilden dile söylenmiş, asırlardan beri hiç unutulmamışlardır. Bu âşıklara misal olarak, Azerbaycan'da "*Âşık Dollu Mustafa, Âşık Dollu Abuzer, Ağ Âşık, Âşık Hüseyin Şemkirli, Âşık Valih, Sarı Âşık, Âşık Mirze Bilal, Âşık Hüseyin Cevan, Âşık Mikail Azaflı*", Türkiye'de ise "*Karacaoğlan ve Âşık Veysel*" gösterilebilir.

4- Bu gruba da "*İfacı Âşıklar*" girmektedir ki, bunlar saz çalıp söylemeleri sebebiyle "*İcracı Âşıklar*" olarak da tanınmışlardır. Farklı tınılara sahip sesleri, sıradan olmayan avazları, nefesleri ve birbirlerinden farklı üsluplarda okuyup çalmaları, onlara nam kazandırmıştır. Bu İfacı âşıklar; hem kendilerinden önce yaşamış meşhur âşıkların, hem de çağdaşı oldukları üstat sanatkarların ve şairlerin müdrik şiirlerini, hikmetlerle dolu sözlerini, muhtelif *mezmunlara* (kahramanlık ve muhabbet) ait destanlarını ve ahvalâtlarını öğrenerek halk şenliklerinde çalıp söylemişlerdir. Bu hususiyetleri kendinde toplamış sanatkarları, halk aynı zamanda "*Halk Âşığı, El Âşığı*" demek suretiyle de adlandırmıştır. Yeri gelmişken kaydetmeliyiz ki, Güney Azerbaycan'ın, Urmiye şehrinde olan üstat Âşık

⁵ Veliyev, V. E., Azerbaycan Folkloru, Maarif Neşriyatı, Bakı - 1985, s. 147.

Muhammet Hüseyin Dehkan'ın şakirdi olmuş genç âşık, Muhammet Ali Mahmudî "Él Âşığı" kelimesini kendine mahlas olarak almıştır. Halen Sulduz bölgesinin toy ve düğünlerinde bu mahlasla çalıp söylemektedir.

Prof. V. Veliyev ise ifacı âşıkları ikinci gruba dahil ederek onları şöyle değerlendirir: "Bunların şairlikleri, ferdi yaratıcılık yetenekleri olmasa da güzel sese, güzel saz çalmaya ve meclis aparma kabiliyetine malikdirler. Yine bu âşıklar, önceki asırlardan güntümüze kadar gelebilen ve üstat âşıkların geliştirdiği zengin halk poeziyasını öğrenirler ve gelecek için yaşatırlar. Aynı zamanda ifacı âşıkların şakirtleri de olur."⁶

Belirtildiği gibi, adı saygıyla anılan ifacı âşıkların bu sanatı yaşatmak amacıyla ve aynı zamanda itinalı bir titizlikle kendilerine seçtikleri, birçok imtihandan başarıyla geçmiş yetenekli şakirtleri de bulunmaktadır. Onlar icracı âşıklar olarak bilirse de, isimleri üstat âşıklar arasında sayılır. Tabii ki, âşık sanatının yaşatılması ve geliştirilmesinde, bu âşıkların kendilerine mahsus hususî hizmetleri de unutulmamalıdır.

20. asırda Azerbaycan'da ifacı âşık olarak daha çok tanınan üstat âşıklara misal olarak, "Âşık Esed, Âşık Mirze, Âşık Sadık Sultanov, Âşık İslâm Yusibov, Âşık Kara, Âşık Karacıoğlu İbrahim, Âşık Emrah Gülmammedov, Âşık Kemender Efendiyev, Âşık Hüseyin Saraçlı, Âşık Avdı, Âşık Adalet Nesibov, Âşık Ekber Caferov, Âşık İsfendiyar Rüstemov" gösterilebilir.

5- Bu gruba, âşık poeziyasına mahsus koşma, geraylı, tecnis, muhammes, bayatı vs. gibi birçok şiir formunda kıymetli sözler yazmış olan "Él Şairleri" girmektedir. Umumiyetle halk arasında kudretli şair olarak ismi duyulan şahısların şiirlerini öğrenip, toy ve düğünlerde çalıp söyleyen ve onların söz sanatını tebliğ eden ifacı âşıklar, él şairlerinin poeziyasının âşık edebî yaratıcılığıyla yakın alâkasından dolayı, bu kıymetli kaynaktan kendi repertuarları için daima faydalanmışlardır. Él şairlerinin kendilerine mahsus özelliklerinden biri de ya hiç saz çalamamaları veya bu enstrümanı iyi icra edememeleri, sazı çalmayı becerse de seslerinin güzel olmaması yahut da güzel melâhatlı sesleri olsa da, saz havalarının okunma üslûbunu ve kaidelerini bilememeleri şeklinde kendini göstermektedir. Bu eksikliğin en önemli sebeplerinin başında ise onların kâmil (yetkin) bir Üstat âşığa talebe olamamaları gelmektedir. Tabii ki, tek sebep bu değildir. Gençlik dönemlerinde muhtelif mevzularda şiirler söyleyip, toyda düğünde saz çalıp halk arasında âşıklık yapan bazı sanatçılar, ihtiyarladığı veya âşıklık faaliyetini yapamayacağı şekilde bir hastalığa tutuldukları zamanlarda âşıklığı bitirmek zorunda kalırlar. Böyle durumlarda onlar, yürekten gelen poetik sözlerini, âşıklık geleneği tarzının dışında bir şair gibi halka ulaştırabilmeye gayret gösterirler. Bu durum, zaman içerisinde âşığın adının ve âşıklık faaliyetinin tedricen unutulması, halk şairliği tarzında vermiş olduğu eserlerle karşımıza çıkmasına sebep olmuştur. Misalen, vaktiyle ifacı âşık olarak faaliyet gösteren Gedebeyli üstat âşık "Miskinli

⁶ (A.g.e), s. 148.

Veli”, sonraları sıhhatinin el vermemesi ve ihtiyarlık sebeplerinden dolayı Azerbaycan da bir “*él şairi*” olarak daha çok tanınmıştır.

Yine Azerbaycan’ın Kelbecer bölgesinde yaşayan ve uzun yıllar halk şairi olarak tanınan “*Şair Demirci Abbas*”, saz çalmasını öğrenmek amacıyla ölümünden 5-6 yıl önce, büyük muhabbet ve hevesle, Borçalı’da yaşayan Aşık Hüseyn Saraçlı’dan bir müddet ders almıştır. Fakat saz çalmayı öğrenmesi, onu hiçbir zaman üstat bir aşık konumuna getirmemiştir. Şunu da kaydetmeliyiz ki, bu *él şairi* büyük muhabbet ve istekle saz çalmayı öğrense de, bir ifacı aşık olarak meclislerde toylarda ve düğünlerde çalıp okumazdı. Çünkü saz havalarının ne şekilde okunacağını ve kaidelerini üstadından öğrenmiş olsa bile sesinin iyi olmaması, onun bir aşık olarak bu geleneği sürdürmesine engel olmuş ve her zaman bir *él şairi* olarak Azerbaycan halkının yüreğinde kalmıştır.

Prof. Vagif Veliyev “Azerbaycan Folkloru” adlı kitabında, *él şairlerini* üçüncü gruba dahil ederek, onların özgün özelliklerini, özetle şöyle nitelendirmektedir: “*Él şairleri* saz çalmayı bilseler de güzel okuma kabiliyetleri yoktur. Ancak aşık poeziyasını zenginleştirip, devrin aktüel meselelerini kendi şiirlerinde işleyerek aşık poeziyasına yeni nefes ve mezmun (mana) getirirler.”⁷

Bunlara örnek olarak da, “*Şair Ağacan, Şair Nebi, Şair Hıdı Memmed, Şair Borsunlu Mezahir (Mezahir Taşkın), Şair Cinlili Sefer, Şair İsmihan, Şair Veli Miskinli, Şair Cemil Ekberov, Şair Eli Gurbanov, Şair Behman Vatanoglu, Şair Sücayet, Şair Reşit Polatoğlu, Şair Demirci Abbas*” verilebilir.

6- Bu grup ise enstrümantal saz ifacıları olarak bilinir. Onlar, bu telli enstrümanın bedii (estetik) ve teknik imkânlarını mükemmel bilen saz uzmanlarıdır. Bu icracılar ya hiç okumaz ya da güzel sesli olmadıkları için okumaya meyletmezler. Onlar, saz havalarının nasıl okunması gerektiğini bilseler de, ses ve avazlarıyla değil, yalnız kâmil saz çalmaları sebebiyle halk arasında şöhretli olmuşlardır. Saz havalarının zenginleştirilmesinde çok fazla hizmetleri bulunan bu saz icracılarının mahareti ve hüneri, ne yazık ki sesleri ve söylemelerinde değil, el ve parmaklarının işleyişi, çalışma stili ve prensiplerindedir. Bu icracılar, saz havalarına yeni ilavelerin eklenmesinde, *haşiyelerin* (pozisyonların) zenginleşmesinde, hususî emeği ve hizmeti olan kişilerdir. Son elli yıldan beri saz icracılığı, aşık icracılık geleneğinden bir kol olarak ayrılıp enstrümantal olarak serbest bir tarzda faaliyet göstermektedir. Bu sanatkarlar, günümüz Azerbaycan toy ve düğünlerinde hiç okumaz, destan söylemez, sadece meclis ehlinin ricasını ve isteğini yerine getirmek amacıyla, yeri gelince hikmetli bir iki şiiri *diksiyayla* (güzel, ahenkli vurgulu bir sesle) söyleyip istenen aşık havalarını saz ile çalar. Bu şahıslar, mihrî muhabbetini (sevgisini), ülfetini (karşılıklı dostluk) bu harikulade alete bağlamış, ruhunu ve varlığını sazda bulmuş, onunla yatıp kalkan, onunla sevinip şenlenen, onunla gamlanıp üzülen, onunla hıçkırıp ağlayan, ilâhî saz meftunlarıdır. Dünyasını sazda gören, saz dünyalı sanatkarlardır. Yürek tellerini saz tellerine

⁷ Veliyev, V. E., Azerbaycan Folkloru, Maarif Neşriyatı, Bakü - 1985, s. 150.

bağlayıp, onu aynı akortta nizamlayıp çalan, Leyla'sı saz olan Mecnunlardır. Bütün varlığı, cismi, canı saz olan, sazla yanıp yakılan, sazla tutuşup kül olan, ulvî aşkı, ilk sevgiyi sazda bulan, hasret eli yâr eline yetmeyen (sevdiğine hiçbir zaman kavuşamayan), nakâm (mutlu olmayan), dilgamlar (gönlü gamlı), biçare Keremlerdir.

Bu özellikleriyle de sazı ve saz havalarını halka sevdiren, bu güzel alete karşı rağbeti ve aynı zamanda da halkın rağbetini artıran, asıl sanatkârlardır. Kısaca onlar bu dünyaya yalnız saz için gelmiş insanlardır. Sazı profesyonelce icra eden bu sanatkârların, ayrıca kendi özel dinleyicileri de vardır. Yalnız şunu belirtmekte yarar vardır ki, yalnız güzel saz çalabilenlere âşık demek doğru değildir. Aslında böyle meclislerin, toy düşünlerin, ağırlığı ve nizamı çalıp okumayı bilen, destan söylemeyi becerebilen, şenliğin bezeği, idare edeni ve icracısı olan âşığın üzerine düşen vazifelerdendir.

Esas âşıktan farklı olarak, bu saz uzmanlarının meclisteki faaliyetleri ikinci derecededir ve şenliğe renk katma amacını taşır. Ayrıca onlar âşıklık geleneğine has şiir koşmak, destan yaratmak, saz eşliğinde çalıp söylemek ve atışabilmek gibi bilgi ve becerilerden uzak olmaları sebebiyle de halk tarafından üstat âşık olarak kabul görmezler. Kompleks mahiyetli âşıklık fonksiyonlarından sadece bir tanesiyle yetinen bu büyük saz sanatkârları, yalnızca tek bir enstrümanı profesyonelce icra etmeleri ile meşhur olmuşlardır. Günümüzde Azerbaycan'da, âşıklık sanatının sadece bu alanını yaşatanlara âşık değil, "saz çalan" denmektedir. Profesyonelce icracılıkları ile ayırt edilen bu saz uzmanlarına örnek olarak "Adalet Nesibov, Celâl Kahramanov, Zahid Aslanoglu, Demir Hasanoglu, Seyfeddin Ehmedov, Eli Guliyev, Ilgar Cemiloğlu, Hanlar Meherremov, Gulabi Hindimemmedoğlu" gösterilebilir.

Yukarıda izah etmeye çalıştığımız ve altı konu başlığı altında incelediğimiz bu grupların dışında, realite olarak karşımıza bir grup daha çıkmaktadır. Ananevî âşık geleneği ile hiçbir alâkası ve yakınlığı olmayan, basit, kalitesiz ve yüzeysel icracılıkla yetinen, bir takım sanatçı müsveddelerinin sergilediği bu faaliyet; sanat ve kültür adına, son derece utanç ve üzüntü duyulacak bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Üstat görmeyen veya üstatlardan ders almayan, bu sanattan yetişmeyen ve sanatın surlarına tam vakıf olmadıkları için yalnız 5-10 hava çalıp söyleyebilen, birkaç şiir veya bir iki destanı ancak bilebilen, ulu ozan sanatının üstatlık zirvesine yükselemeyen bu basit insanların Azerbaycan'daki faaliyet meydanları, geniş konser salonları değil; gözden ve güzelliğinden uzak süflî yerler, kebaphaneler, bunların benzeri kaliteden ve seviyeden noksan mekânlardır. Onlar sanata şeref getirme amacından çok, onun itibarını ve nüfuzunu azaltmakla meşguldürler. Bunlara âşık gözüyle bakmak da son derece yanlıştır. Bu durumu kabullenemeyen ve âşıklık geleneğine her zaman bağlı kalmış kişiler ise bundan çok büyük üzüntü duymaktadırlar. Bu kişilerle ilgili olarak halk arasında söylenen şu atasözleri de konuyu özetlemektedir: "Âşıklık hara, meclisten naşılık (tecrübe, bilgi) hara. Yahşi âşık meclisi bey eder, pis (kötü) âşık vay."

Hakikatte ise âşıklık sanatı, halk müdriklığının, hikmetinin, halk yaratıcılığının timsali ve tezahürüdür. Bu açıdan yetenekleri ortaya çıkaran, maharetini birçok alanda gösterebilme fırsatı bulunan bir sanatkârlık zirvesidir. Tüm bu sebeplerden dolayı da bu sanata iştirak etmek isteyen kişilerden yetenek, yetkinlik, medeniyet, ahlâk, mesûliyet ve ciddiyet talep olunur. Âşıklık sanatının kudretini, hikmetini ve mesûliyetini derinden anlayan üstat Âşık Elesker, sazlı sözlü halka hizmet etmek isteyenlere, bir ata gibi "Gerekti" redifli koşmasında şunları söylemiştir:

*"Âşık olup diyar diyar gezenin,
Ezel baştan pür kemâli gerekti.
Oturup durmakta edebin bile,
Marifet élinde dolu gerekti.*

*Halka hakikatten metlub kandıra,
Şeytanı öldüre nefsin yandıra,
Él içinde pak oturup pak dura,
Dalısınca hoş sedalı gerekti.*

*Danıştığı sözün kıymetin bile,
Kelmesinden lâl u gövher süzüle,
Mecazî danışa mecazî güle,
Tamam sözü muammalı gerekti.*

*Arif ola eyhamınan (kinayeli) söz gana,
Nâmahremden şerm eyleye utana,
Saat gibi meyli hakka dolana,
Doğru kalbi doğru yolu gerekti.*

*Elesker hak sözün ispatın vere,
Emelin melekler yaza deftere,
Her yanı istese bakan da göre,
Tarikatte bu sevdalı gerekti."*

Bu muhteşem üstatnâme, eline saz alıp bu meydana gelmek isteyenler için, maksatlı ve stratejik bir programdır. Bu programla âşıklığa giden yollar aydınlanmıştır. Âşık olmak isteyen şahsın nelere nail olması, hangi özelliklerin kendinde bulunması gerektiği, açıkça belirtilmektedir.

Bu şiirle Dede Elesker, âşık olup diyar diyar gezen, elinde sazla halkın şen meclisinde, toyda düğünde, başta görünmek isteyen şahısların; ilk önce durup düşünmeyi, edep erkânı, iyi davranış kaidelerini bilen, akli kemâl sahipleri olması gerektiğini vurgulamaktadır.

Bu kişiler marifet ehli olarak halka hakikatten haber vermeli, dilinde yalan, sahte, bayağı sözler olmamalı, şahsiyeti ve yaptığı ulvi sanat hakkında, kimsenin kötü şeyler söylememesine gayret göstermelidir. Öz nefesine sözü geçen, şeytanî hislerini engelleyen, halk içinde temiz ahlâklı olan, güzel huy ve karakter sembolü bir kişi olarak tanınmalıdır. Yerli yersiz her yerde konuşmamalı, sözlerini dikkat ve kıymetle sarf etmeli, söylediği bu sözlerin müdrik, manalı, mantıklı olması kadar onu dinleyenler tarafından da kendi yüreklerinden geçen sözlermiş gibi düşünülmesini sağlamalı, meclis ehlinin manevî ve estetik taleplerine cevap vermelidir. Bu üç günlük fani dünyada arlı namuslu yaşayıp doğru yolu tutmalı, meylini adalete hakka yöneltmelidir. Sazın gücüyle sözün mükemmel kudretini kendi örnek davranış ve hareketleriyle birleştirerek halka örnek olmalı, onlara tesir etmeyi becerebilmelidir.

Bu yeni âşıkları ulu ozan sanatını liyakatle devam ettiren kişiler olarak görmek isteyen üstat Âşık Elesker, onları halk içinde *numunevî* (örnek gösterilen) kişiler olmaya çağırır. Sanatta genç olanların bunları ezberlemesi ve orda atalar sözü değerinde ve kudretinde söylenen bu fikirleri, şahsî hayatlarında yaşatabilmeleri, onların izzet ve hürmetini halk arasında daha da artırır.

Netice olarak, mukaddes olan âşık sanatı, aynı zamanda bilimseldir ve bu zengin hazineye malik sanat, ilmî arayışlar açısından tetkik olunmaya daima ihtiyaç duymaktadır.

KAYNAKÇA:

- Âşık Elesker, Seçilmiş Eserler - Şiirler, Maarif Neşriyatı, Bakü - 1985.
- Gurbanov, B., Musikînin Bedîî Estetik Meseleleri, Ağrı Dağı Neşriyatı, Bakü - 2000
- Hekimov, Mürsel İ., Azerbaycan Âşıklarının Şiir, Şekil ve Kaynakları, Maarif Neşriyatı Bakü - 1999.
- Hudubeyli, M. B., Menim Sazlı Sözlü Dünyam, Birinci Kitap, Ulu Neşriyatı, Bakü - 1999.
- Kafkasyalı, Ali, İran Türk Edebiyatı Antolojisi (6 Cilt), 2002 - Erzurum.
- Kafkasyalı, Ali, Mikâil Azafı Hayatı - Sanatı - Eserleri, Erzurum - 1996.
- Hüseyin, T. M. - T. Ferzaliyev - İ. Abbasov - N. Seyidov, Azerbaycan Mehebbet Destanları, Elim Neşriyatı, Bakü - 1979.
- Veliyev, Vagıf E., Azerbaycan Folkloru, Maarif Neşriyatı, Bakü - 1985.

ABSTRACT

This article is written to scientifically inquire and understand specialized liriks and Saz (a kind of Turkish ensrumant) expert distinguished with different skills and achievements proven by people their contribution to the world of art their careers and their spesific features.